

Др Урош ШЕШУМ
истраживач сарадник
Филозофски факултет Универзитета у Београду

ЕТНИЧКА И ПОПУЛАЦИОНА СЛИКА ПРЕШЕВСКЕ КАЗЕ 1903–1912.

Айсѝфракѝ: Прешевска каза формирана је након Берлинског конгреса 1878. године од остатака Врањске казе која је остала под влашћу Османског царства; по свом оснивању ушла је у састав Приштинског санџака. До 1912. значајно се променила етничка и верска слика многих насеља и укупна етничка слика у корист муслимана, а на штету православних Срба.

Спискови насеља која су улазила у састав казе у парохијалницима, интерним пописима које су вршили српски учитељи за потребе конзулата, турским званичним салнамама и радовима Јована Хаџивасиљевића се међусобно се разликују, те се у њим број насељених места креће од 116 до 134. Разлике у списковима последица су различитог карактерисања засеока, који се понекад назначавашу као посебно село, а некада не, али и због померања административних граница према Њиланској кази. Такође, поједина села су током времена напуштана, а поједина, мухаџирска, изнова оснивана.

Као гранична, Прешевска каза била је насељавана мухаџирима из Србије 1878-1883, углавном из Врања и његове околине, а 1908- 1910. и муслиманима из Босне и Херцеговине, што је утицало на пораст броја муслиманског становништва. Са друге стране, српско становништво се од 1878. до 1912. константно исељавало у Србију. Иако гушће насељена од осталих каза, првенствено због непосредног убирања десетка, у западном и централном делу Прешевске казе се током периода од 1878. до 1912. одвијао процес пораста муслиманског, албанског, на штету српског православног становништва.

Кључне речи: Стара Србија, Прешево, Прешевска каза, Албанци, Срби, мухаџири, демографија, Косовски вилајет.

УВОД

Арбанашко етничко ширење кроз долине Јужне Мораве и њених притока представља источни и североисточни правац константних арбанашких миграција на српски етнички простор. Арбанси су се од 17. века константно насељавали дуж планинских венаца Карадага, Јастрепца и Голака, потискујући током векова првославно становништво, прво у речне долине у подножју, а затим и ван тих долина на север и исток. Уочи ослобођења од османске власти Топлице, Лесковца, Ниша, Врања и Пирота и њихових области 1878. године, најдаља сеоска насеља настањена Албанцима на североистоку и истоку, на територији данашње Србије, налазила су се у областима Клисуре, Пољаници, Виногошу и Масурици, али и у Врању и његовој непосредној околини. Арбанаси су у Пољаници и Клисуре настањивали села: Добрејнце, Драгобужду, Равни Дел, Трстену, Дупаљево, Горњу и Доњу Оруглицу, Горњу и Доњу Липовицу, Оштру Главу, Лалинце, Мелово, Гагинце, Лалинце, Мијовце, Калуђерце, Барје, Црцавац и Сикирје; у непосредној околини Врања: Уши (некада мала Вртагоша сада селиште), Бели Брег, Дубницу, Содерце, Бељаницу (сада селиште), Девотин (сада селиште), Горњи Лебовац (сада селишта), Честелин и Горње и Доње Доброшево; у Виногошу Лепеницу; у Масурици: Житорађе, Калабовце, Врбово, Алакинце, Биновце, Дугојницу, Јелашницу, Лукавце, Прекодолце, Масурицу и Сурдулицу. Знатан број Албанаца, поред Турака и исламизованих Срба, око половине, чинио је муслиманску популацију Врања.¹

Тешко је поценити колико је пре Српско-турског рата 1877–1878. била бројна муслиманска популација Турака, Албанаца и исламизованих Срба

¹ Изузимајући Бели Брег, Уши, Содерце и Дубницу, где су Албанци чинили мањину, настањујући мањи број кућа, као ћаје и момци читлук-сахибија, у свим осталим селима ван Масурице и Вртагоша били су једино становништво. У последње две области пре рата 1877–1878. Срби су, уз нешто бројније Цигане, чинили изразиту мањину. Списак насеља је реконструисан на основу антропографске литературе, наративних и докуметарних извора. АСАНУ, ЈР. бр. 25/419; Риста Николић, *Пољаница и Клисура, антропогеографска истраживања*, Београд 1904, 95–110, 150–152, 173–174, 185–186, 190, 193–194, 198–199, 202–203, 210–212, 218–219. (=Пољаница и Клисура); Исти, *Ширење Арнауца у српске земље, Гласник Српског географског друштва* 3-3 (1914), 122–126 (=Ширење Арнауца); Јован Хаџивасиљевић, Арнаутски покрети у 19. веку, покрет Арнауца за време српско турских ратова 1876., и 1877.-1878, *Рајник, месечни војни лист*, књ. 59 (1905), 493. (=Покрећ Арнауца); Јован Трифуноски, Сурдулица (антропогеографске особине), *Гласник Српског географског друштва* 36-2 (1956), 86; Исти, Етнолошке белешке из Врањске котлине, *Гласник Етнографског музеја у Београду* 20 (1957), 158; Исти, О арбанашком становништву Врањске котлине, *Етнолошки преглед* 2 (1960), Београд 1960, 165–168 (=О арбанашком становништву); Исти, *Врањска коџина, антропогеографска истраживања*, књ. 2, Скопје 1963, 51–52, 59, 61–62, 73–76, 90–92, 175, 194–195, 198, 202, 206–207, 209–210, 213, 220–221 (=Врањска Коџина); Исти, О ранијим шиптарским насељима у масуричкој котлини, *Хрватски географски гласник*, 19, (1957), 174–177 (О ранијим шиптарским насељима); Видосава Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени њереди Србије 1877–1878, етничке, демографске, социјално-економске и културне њереди*, Лесковац 1975, 101 (=Лесковац и ослобођени њереди).

на територији доцније обухваћеној границама Врањског округа. По турској салнами из 1873. године, у Врању је било 800 домова Турака, Албанаца и Черкеза, од чега је половина говорила турским, а половина албанским језиком, док је укупно у Врањској кази, у чији је састав улазила и територија будуће Прешевске казе, живело 12.502 муслимана мушкараца. Ако се узме, да је исто толико било и жена, по тадашњем односу мушкараца и жена, Врањску казу је по овој салнами, четири године пред рат насељавало око 25. 004 муслимана.² Наведени подаци не одговарају на питање колико је износио број муслимана, Албанаца и Турака, на простору који је 1878. уоквирен границама Врањског округа. Прешевска каза, која је настала од остатака Врањске казе, а која није ушла у састав Србије 1878, имала је врло бројну муслиманску популацију, те је због изостанка податка о бројности муслиманског живља у селима која су касније ушла у њен састав, немогуће одредити ни колико је од укупно 25.004 муслимана живело у делу Врањске казе који је припао Србији. Ако се узме за валидан податак, да је пре рата у Врању било 800 муслиманских кућа, те се тај број даље помножи са просечним бројем чланова српске врањске породице 1878, од 5,67, добија се број од око 5256 муслиманских житеља Врања непосредно пред рат.³ Број сеоског албанског становништва на територији каснијег Врањског округа покушали су да на основу колективног памћења српског становништва реконструишу Риста Николић почетком и Јован Трифуноски средином 20. века. Николић је проценио да је пред ратове 1876–1878. у Пољаници и Клисуре било између 230 и 250 албанских кућа, а у Масурици, Виногошу и селу Врбову око 546 кућа, односно укупно, без села у околини Врања, између 776 и 786 албанских домова. Трифуноски је при покушају израчунавања бројности албанског становништва пре 1878. као просторни параметар узео географску област Врањску котлину, дакле изузео је Клисуру. По његовој рачуници у 21 насељу Врањске котлине северно од Ристовца 1878. је било укупно 542 албанске куће. Дакле, по антропогеографима, на простору доцнијег Врањског округа, искључујући Врање, пре ратова је било нешто испод осам стотина албан-

² Лесковац и ослобођени њредели, 12; Miloš Jagodić, The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878, *Balkanologie, Revue d'études pluridisciplinaires*, v. 2-2 (1998), 2–3. (=The Emigration of Muslims); Исти, *Насељавање Кнежевине Србије*, Београд 2004, 132. (=Насељавање Кнежевине Србије)

³ Српска војска пописала је 1878. у Врању 991 муслиманску кућу, у којима се затекло 878 житеља оба пола. Године 1878. Цигани нису пописивани као посебна категорија, те се чини да су и они ушли у збир муслимана, што је био главни разлог да се као тачнији, узме број од 800 кућа из салнаме од 1873. године. У прилог горњој тези иде то, што је попис са почетка 1879. нотирао укупно 433 муслиманских Цигана у Врању и 437 муслимана, Турака и Албанаца. Сабирањем броја муслиманских Цигана и броја муслимана, Турака и Албанаца, добија се број 870, за само осам мање од укупног броја муслимана 1878. године. Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 310 (=Краљевина Србија); Мита Ракић, *Из Нове Србије, Отаџбина*, књ. 5 (1880), 36–37; The Emigration of Muslims, 10; *Насељавање Кнежевине Србије*, 133.

ских кућа.⁴ Сабирањем броја од 800 кућа у Врању и врло слободне збирне процене антропоеографа о броју сеоског становништва, Трифуноског за Врањску котлину и Николића за Пољаницу и Клисуре, изашло би да је на територији која је 1878–1879. ушла у границе врањског округа било око 1.600 кућа муслимана, Албанаца, Турака, Черкеза и исламизованих Срба.⁵ Ваља нагласити да овај број не треба узимати као егзактан и тачан, те да представља само прилично слободну процену.

* * *

Исељавање муслимана из доцнијег Врањског округа текло је још током ратних операција у рату 1877–1878. Албанско становништво Врањске казе, као ни њихови сународници из Кумановске казе, нису узели учешћа у рату у редовима османских редовних јединица, већ су се груписали у башибозучке јединице или формирали групе за одбрану својих села. Конкретно, Албанци из долине Моравице и Врањске клисуре, њих око 800, уз 250 масуричко-виногошких сународника, формирали су милицију која је деловала уз турску војску око Грделичке клисуре, али не под командом турских официра, већ самостално. Албанци из Пољанице и Клисуре Ветернице, заједно са пусторечким сународницима су у башибозучким и милицијским јединицама држали положаје у Ветерничкој клисури код села Мирошевце.⁶ Последњи, који су чинили јединице у снази од 1600 до 3000 бораца, сукобили су се почетком јануара 1878. са српским устаницима из Пољанице код села Брзе и Вучја, у покушају да продру у Лесковац, који су напустили турска војска и муслиманско становништво, али су одбијени од устаника и враћени на положаје код села Мирошевце. Након пада Ниша и победе српске војске код Грделице, на одреде пусторечких, пољаничких и клисурских Албанаца кренула је регуларна српска војска. У борбама око Мирошевца, Кукове Главе и Горине, Албанци су поражени и потиснути. До краја јануара, српска војска је запосела сва албанска села у Клисуру доспевши до обронака Голака. Села је војска затицала углавном пуста, јер је повлачење башибозука и албанске милиције пратило и повлачење њихових породица на Голак.⁷

Албанска милиција из Масурице, околине Врања, Моравице, Прешевске Црне Горе и Кумановске казе деловала је до почетка борби у Грделичкој клисури као авангарда турске војске. Након српске победе у клисури 20/21. јануара 1878. турска војска и сав албански башибозук, осим масурич-

⁴ Пољаница и Клисура, 109; Ширење Арнауџа, 123, 125–126; О арбанашком сџановнишију, 167.

⁵ Треба нагласити да Трифуноски није унео у свој списак село Лукавац што би умањило збир за минимално 20 кућа.

⁶ Покреџ Арнауџа, 641, 655–656.

⁷ Краљевина Србија, 52–55, 72; Раџи Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, Београд 1879, 114–123, (=Раџи Србије); Никола П. Илић, Ослобођење Јужне Србије 1878–1878, Београд 1977, 132–134, 139–141, 149–152; Покреџ Арнауџа, 655–656.

ке милиције, повукао се у Врање долином Јужне Мораве преко Владичиног Хана.⁸ Са турском војском и арбанашком милицијом бежало је и албанско становништво из моравске долине, те је испред српске војске последњег дана Грделичке битке избегло ка Врању и целокупно албанско становништво села Јелашнице, вероватно и Летовишта, Лепенице и Врбова.⁹ Два дана након Битке у Грделици и повлачења турске војске јужно од Грделичке клисуре ка Врању, преко Владичиног Хана, српске авангарде су 23. јануара 1878. стигле до села Пљачковице и откриле да у правцу југозапада нема турске војске. Суочени са повлачењем низама и уплашени од напада локалних српских устаника, након слабог отпора код Сурдулице и уласка српске војске у Владичин Хан 23. јануара, Албанци из Масурице су упутили своје представнике српској војсци нудећи предају и тражећи бесу за сигурност својих породица села и имовине. Предаја је прихваћена, бесе су размењене и оружје положено, те су албански житељи Масурице тада остали неузнемиравани од војске и устаника у својим селима.¹⁰

Дан након предаје Масуричана, српске извиднице на југоисточном правцу чаркала су се са албанском милицијом и башибозуком код села Девотина и Бељанице. Албанске нерегуларне јединице успеле су да се одрже испред ових села још читавих шест дана, првенствено захваљујући томе што је главнина српске војске другим правцем, долином Мораве, наступала ка Врању. Села су заузета након очајне борбе тек 30. јануара 1878. године, у

⁸ *Рајџ Срдије*, 113–120; *Покрејџ Арнауџа*, 655–656; Никола П. Илић, *Наведено дело*, 138–149.

⁹ Летовиште се налазило на линији борби у Грделици, те српска војска није ни затекла албанско становништво у селу. Сво албанско становништво Јелашнице побегло је заједно са турском војском и арбанашким јединицама након пораза у Грделици ка Врању, те је село затечено без становништва, како се наводи у изворима. За Лепеницу и Врбово у изворима није децидирано наведено да је албанско житељство избегло током рата, али будући да се Лепеница налази северно, а Врбово нешто јужније од Јелашнице, у непосредном суседству, логично је закључити да су албански житељи ових села поступили исто као и они из Јелашнице. Сретен Л. Поповић наводи да су српске јединице у наступању од Грделичке клисуре ка Врању наилазили на муслиманске збегове стараца, жена и деце и да су им пружали помоћ. Вероватно се ради о житељима поменутих села. АСАНУ, ЈР. бр. 25/419; Сретен Л. Поповић, *Пушовање њо Новој Срдији (1878 и 1880)*, Београд 1950, 440 (= *Пушовање њо Новој Срдији*); Никола П. Илић, *Наведено дело*, 144, 148.

¹⁰ Српски извори из времена рата и након њега наводе да је Албанце на предају и покоравање војсци навео глас о добром поступању српске војске према онима који се предају. Неоспоравајући овај мотив, треба истаћи чињеницу да су албанска села у Масурици била окружена српским селима која су се у том тренутку налазила у стању побуне. Физички одвојени од области са бројнијим албанским становништвом и сувише бројни да би се повлачили за турском, која је већ била далеко, масурички Албанци су вероватно предају војсци видели као једини начин да задрже живот и имовину. *Краљевина Срдија*, 295; *Рајџ Срдије*, 119–123; *Пушовање њо Новој Срдији*, 464–466, 547; *Покрејџ Арнауџа*, 656–657; Никола П. Илић, *Наведено дело*, 152–153.

време када се водила борба око Врања.¹¹ Четири дана пре пада Девотина, српске претходнице које су наступале ка Врању, код моста на Јужној Морави западно од Врањске Бања судариле су се са једном четом низама и око 200 албанских башибозука, које су после краће борбе одбацили ка Врању. По тврдњи Јована Хаџивасиљевића башибозук је био састављен од наоружаних албанских избеглица које су се повлачиле на југ.¹²

И пре него што је српска војска стигла испред Врања 29. јануара, уверени у узалудност одбране, ка југу су продужиле муслиманске избеглице са севера које су се привремено склониле у Врање у друштву са делом муслиманског живља Врања. Са избеглицама су се повлачиле и башибозучке албанске трупе из области јужно од Врања. Само захваљујући утицају врањских муслимана, ови последњи, иако су оробили бројне појединце Србе, нису опљачкали све врањске хришћане, али су са пљачком у повлачењу испред српске војске наставили у дубину Турске. На путу кући башибозуци су опљачкали хришћански део Куманова, одакле су продужили у Скопље, где су такође опљачкали хришћанску чаршију. У страху од одмазде српске војске и локалних устаника због башибозучке пљачке, локално муслиманско становништво напустило је сва села од Врања до Куманова. Ове избеглице слиле су се са избеглицама са севера.¹³ У гоњењу башибозука, након заузећа Врања српске јединице су стигле на југ до Бујановца, где су се код моста на Моравици 31. јануара сукобиле са албанском милицијом и башибозуцима који су штитили групу муслиманских избеглица које су се повлачиле из Врања и албанских села на северу од Бујановца.¹⁴

До другог фебруара, када је престало наступање српске војске, на вест о склопљеном примирју у Једрену, српска војска и устаничке престраже стигле су до Прешева на југозападу и до надомак Куманова на југоистоку. Поменутог дана, српска војска повукла се на линију до села Самоџице и Кончуља.¹⁵ У тренутку закључења примирја под српском контролом налазило

¹¹ Девотин и Биљаница разорени су током овог сукоба, те нису пописани као села у српским пописима након рата. Албанско становништво, изузимајући мушкараца који су се борили са српском војском, вероватно је још раније одступило ка Врању. *Краљевина Србија*, 295–296; *Рајн Србије*, 122, 129; Никола П. Илић, *Наведено дело*, 166.

¹² *Рајн Србије*, 129; *Краљевина Србија*, 294; *Покреј Арнауџа*, 657.

¹³ *Покреј Арнауџа*, 640, 662–666; Никола П. Илић, *Наведено дело*, 165

¹⁴ Побуњени Срби у Пчињи и авангарде српских добровољаца гониле су пљачкаше, али и избеглице ради пљачке. Сукоб код Бујановца започет је између осталог због плена. *Покреј Арнауџа*, 663; *Краљевина Србија*, 299; Српске новине, бр. 16, 21. 1. 1878; *Путовање јо Новој Срдији*, 548; Алекса Јовановић, Врања и њено Поморавље, *Дело, листи за науку, књижевности и друштвени животи* 19 (1898), 274 (=Врања и њено поморавље), Никола П. Илић, *Наведено дело*, 169; *Српско-џурски рајн 1877/1878. и ослобођење крајева Југоисточне Србије*, приредила Борислава Лилић, Пирот 1988, 217, 224.

¹⁵ *Рајн Србије*, 132; Ј. Хаџивасиљевић, Устанак Срба у Кумановској и Кривопаланачкој кази у 1878, *Брасиво* 11 (1906), 163.

се неколико, већином непосредно пре уласка војске напуштених албанских села. У Великом Трновцу војска је затекла око 350 празних албанских и до стотину циганских кућа, у Лучану тридесетак празних албанских и 40 насељених циганских кућа, док је у Кончуљу албанско становништво пре доласка војске пребегло у део села са десне стране Јужне Мораве, покушаваши при бежању да запали куће на другој обали, што су српски војници спречили. У Турији је затечено 30 албанских кућа, али на основу извора није јасно да ли напуштених или насељених. У мешовитом, српско-албанском селу Осларе није затечено албанско становништво.¹⁶ По одлуци Берлинског конгреса, граница на југу, на простору јужно од Врања, померена је на север, те је српска војска до октобра напустила линију Кончуљ–Самољица–Рујан и запосела линију која је представљала српско-турску границу све до 1912. године. Од остатка врањске казе, са старим границама према Гњиланској и Кумановској кази, Турци су формирали Пршевску казу.

ПРЕШЕВСКА КАЗА

Коначно разграничење Србије и Турске октобра 1878. и повлачење српске управе на север, као прву последицу је имало исељавање српског живља са простора који је препуштен Турској. Заједно са српском војском, преко нове границе повукли су се и они Срби из места јужно од линије Кончуљ–Самољица, који су избегли са турске територије током рата и током деветомесечне српске управе, населивши се у празне албанске куће.¹⁷ Из села југозападно и јужно од линије коју је контролисала српска војска, у Моравици, до октобра 1878. иселило се сво српско становништво из села Пршева, Летовице и Несалце, те су ова, до тада мешовита, српско-албанска насеља, постала потпуно албанска. Исељавање је захватило и друга мешовита села, нарочито села Осларе, Левосоје, Боровац и Биљачу у Моравици, али и потпуно српска насеља у Пчињи, нарочито Радовницу, Пролесје, Црвени Град и Црну Реку, из којих се иселила половина или више од половине предатног становништва 1878–1879.¹⁸ По процени Јована Хаџивасиљевића

¹⁶ Алекса Јовановић, Врања и њено Поморавље, *Дело, листи за науку, књижевности и друштвени животи* 19 (1898), 271–274; Исто, *Дело, листи за науку, књижевности и друштвени животи* 20 (1898), 48–49; Мита Ракић, *Наведено дело*, 41–43; *Српско-турски рати 1877/1878. и ослобођење крајева Југоисточне Србије*, приредила Борислава Лиличић, Пирот 1988, 224–225.

¹⁷ Пре повлачења српске управе, у Великом Трновцу живело је доста Срба побеглих из Старе Србије, односно из области јужно и југозападно које су остале под турском влашћу. Укупно је у овом селу пре повлачења српске управе пописано чак 136 пореских глава. Алекса Јовановић, Врања и њено Поморавље, *Дело, листи за науку, књижевности и друштвени животи* 20 (1898), 49.

¹⁸ У Пршеву је пре рата живело осам српских породица, у Летовици 16 и 14 у Нисалцу. Ј. Хаџивасиљевић, *Јужна Сџара Србија, историјска, етнографска и политичка истраживања, књига 2, Пршевска област*, Београд 1913, 32–33, 63, 131–134, 196–199. (= *Јужна Сџара Србија*)

са простора Прешевске казе се у периоду током ратова и непосредно након разграничења иселила чак једна осмина предратног српског живља. По подацима којима је располагала британска дипломатија, само октобра 1878, приликом разграничења, у Србију је прешло између 500 и 600 српских становника из области које је напустила српска војска. Исељавање је било интензивно и годину дана касније, нарочито октобра 1879, када је по процени српских власти дневно из Прешевске казе пребегавало по двадесет, па и 30 Срба.¹⁹ Када се све има у виду, Хаџивасиљевићева процена не делује нереално.

Истовремено са исељавањем Срба, текло је и усељавање муслимана, избеглица и исељеника из Врањског округа у Прешевску казу. Већ је речено да се већи део муслимана из дела Врањске казе која је припала Србији иселио још током ратних операција разбегао испред српске војске. Исељавање се наставило током 1878. и 1879. године. По Мити Ракићу, до 1879. из Врањског округа иселило се 1864 муслимана.²⁰ У време пописа који су спровеле српске власти од краја фебруара до краја марта 1879. у Врањском округу је по подацима које даје Милан Ђ. Милићевић, пописано укупно 2.251 муслимана, од чега је њих 437 живело у Врању, 1.410 у Масуричком и 125 у селима Пољаничком среза. По Мити Ракићу, који се позива на попис из 1879, у Пољаничком срезу је било 143 муслиманска житеља, који су сви били Албанци из села Лалинце, док је за Масурички срез донео број од укупно 817 муслиманских житеља. За Врање и Пчињски срез није донео податке.²¹ Разлика у подацима које дају Милићевић и Ракић потиче из коришћења различитих извора. Милићевић је, наиме, користио попис извршен до краја марта 1879, док је Ракић користио неку статистику о исељавању муслимана из Врањског округа из јуна исте године, или среских статистика, које су пратиле исељавање и усељавање, врло живо у том периоду. У сачуваној статистици исељавања „Турака“ из Масуричког среза од 13. јуна до 15. новембра 1879, забележено је да је пописом људства у срезу 13. јуна забележено 824 „Турака“ у осам масуричких села.²² Сличност броја у овој статистици са Ракићевим упућује на то да је користио неки данас изгубљени попис из јуна 1879. године за цео округ. Коришћење позније статистике објаснило би и то што није донео број муслимана у Пчињском срезу.

Масурички Албанци, који су се предали српској војсци још током рата 1878. и исказивали лојалност држави у свакој прилици, нису добили истоветан одговор од представника локалних власти. Локални Срби отимали су Албанцима стоку у сред дана, а дошло је и до неколико убистава албанских

¹⁹ *Насељавање Кнежевине Србије*, 137–138.

²⁰ Мита Ракић, *Наведено дело*, 51.

²¹ *Краљевина Србија*, 310; Мита Ракић, *Наведено дело*, 35, 54; *Насељавање Кнежевине Србије*, 133.

²² АСАНУ, ЈР, бр. 25/419.

сељака. Среске власти нису показивале интересовање да казне кривце, правдајући се изостанком сведока или осветом за раније злочине Албанаца над Србима. Несигурност живота и имовине довели су до брзог расељавања у Турску, те је број од 824 Албанца пописаних у 8 масуричких села у јуну 1879. услед тога до средине новембра опао на 214. До 1884. године у срезу је остало укупно 46 албанаца, који су заједно са 4 Албанца и 11 Турака у Врању чинили целокупну муслиманску популацију Врањског округа, не рачунајући Цигане муслиманске вере.²³

Дакле, највећи број муслимана, махом Албанаца који су заостали у Врањском округу после успостављања српске власти, иселио се до средине новембра 1879, готово у исто време када се српска војска повлачила на нову граничну линију и када се приличан број Срба исељавао из Прешевске казе. Места исељених Срба из Моравице турске власти опредељивала су Албанцима мухацирима који су долазили из Србије. Поред усмеравања турских власти, које су имале интерес да ојачају муслимански елемент на граници, вољу за насељавањем у Прешевској кази имале су и саме муслиманске избеглице, те су се насељавали у мешовита или потпуно албанска села у Моравици по сопственом нахођењу. На утрини три до тада потпуно српска села Крајмировца, Левосоја и Боровца власти су населиле мухацире из Масурице претворивши ова села у етнички и конфесионално мешовита.²⁴ Мухацирска имиграција захватила је и мешовита српско-албанска села, Рељан, Жујинце, Букуровце, Бујановац, Буштрање, Рајинце, Летевицу, Ораовицу, Несалце и Осларе, као и мешовито српско-турско-албанско село Биљачу.²⁵ Насељавали су и потпуно муслиманска села: Бугариње (данас Славујевац), Шушају,

²³ Сретен Л. Поповић, који је службовао у Врању истиче масуричке Албанце као пример добрих поданика. Њихову послушност и добар одговор на све заповести и наредбе. Марта 1878. њихови прваци писали су молбу кнезу Милану Обреновићу, намењену европској јавности, да остану у српским границама и хвалили поредак. Иако писана у пропагандне сврхе, ова молба показује спремност на сарадњу са српским властима. АСАНУ, ЈР, бр. 25/419; *Пушовање њо Новој Србији*, 507–508; *Србија 1878. Документи*, приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарџић, Београд 1978, док. бр. 111; *The Emigration of Muslims*, 12–13; *Насељавање Кнежевине Србије*, 135.

²⁴ *Јужна Стара Србија*, 132, 136, 198–199; *Врањска Кошлина*, 14–15; Ј. Трифуноски, *Моравица*, Скопје 1948, 247, 277; Исти, *Кумановско-прешевска Црна Гора*, Београд 1951, 190–191. (*Кумановско-прешевска Црна Гора*). АС, КС, Ф. 61, Статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912. У Леосоју је било насељено око 10 мухацирских кућа, али их је пред ослобођење остало свега две, можда чак ни две. У Боровцу је од 30 насељеничких кућа до 1912. остало свега 10–13, а у Крајмировцу седам-осам. Мухацири из ових села били су из масуричких села.

²⁵ *Моравица*, 247, 265–266, 268–269, 275–277; *Кумановско-прешевска Црна Гора*, 167, 176–177, 184–185, 187–188; *Јужна Стара Србија*, 197, 202; Урош Шешум, Утицај сеобе мухацира на промену етничке и верске структуре насеља Северне Старе Србије (1878–1910), *Српске студије* 5 (2014), 121–123.

Трнаву, Црнотинце, Лучане, Самољицу, Велики Трновац и Кончуљ.²⁶ Условно се може узети да су мухаџири населили и албанско село Лебовац. Ово село састојало се из два дела, Горњи је припао Србији, у суседству села Давидовца, као селиште, док је Доњи остао у Турској, те су се становници из дела који је остао на српској територији преселили у део села под турском влашћу.²⁷ Највећу демографску промену услед досељавања мухаџира доживело је Прешево. Пре досељавања око 250 кућа из Врања и Калабовца након рата, оно је било само овеће српско-албанско село. Досељавање мухаџира из Врања, трговаца и занатлија, као и стицање административне функције центра казе до 1912. претворили су га у варошицу.²⁸

Чак и на основу антропогеографских извора, који су настали више деценија по сеобама Албанаца из Србије, приметно је да су највећу групу мухаџира у Прешевској кази након 1878. чинили Албанци из масуричких села и из Врања, дакле они који се нису повукли током ратних операција 1878. него током те и наредне године. Прва муслиманска избегличка струја, из Врања и села око Врања, која се повлачила у Турску пре уласка српске војске у њихова насеља, населила се углавном у Куманово, Скопље, Битољ, Прилеп и Тетово и у кумановска села Сопот, Горње Коњаре и Оризаре, док су пољанички Албанци, који су се такође исељавали током рата 1878. населили села у Новобрдској Кривој Реци и на Голаку у околини Гњилана. Један број Масуричана, такође се иселио у Куманово. Дакле, иако се највећи број муслимана са простора Врањског округа преселио у Прешевску казу, не може се рећи да је дошло до простог преливања становништа. Готово сви мухаџири Пољаничани, око 230 и 250 породица, населио се у Гњиланску казу, а претежнији број муслимана Врањанци и оних из околине Врања у Кумановску казу.²⁹

Попис Прешевске казе из 1881. године, потврђује резултате антропогеографије. По том попису, у Прешевској кази је поменуте године живело

²⁶ *Врањска Кошлина*, 46, 61; *Моравица*, 276; *Кумановско-прешевска Црна Гора*, 161–162, 171–173, 176–177, 179, 189; Урош Шешум, *Наведено дело*, 121–123.

²⁷ Јован Трифуноски тврди да су оба дела села Лебовца постали селишта још 1878, међутим Хаџивасиљевић наводи поменуто село као насеље Прешевске казе 1910. Упркос Хаџивасиљевићу, села нема у турским салнамама, нити се помиње у савременим српским изворима, те је сва прилика да је рачунато као заселак неког од суседних села до 1912, а да је те године или након ње расељено. *Јужна Сјара Србија*, 133; *Врањска кошлина*, 61.

²⁸ Стојан Новаковић, *Балканска ишћања*, приредио М. Војводић, Београд 2000, 7; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, књ. 4-2, (1886–1887)*, приредио К. Цамбазовски, Београд 1986, док. бр. 88.

²⁹ *Врањска кошлина*, 14–15, 59, 75–77, 86, 90–92, 97, 107, 175, 195, 198, 202, 206–210, 220–221; *Моравица*, 247, 265–266, 269, 273, 275, 277; *Кумановско-прешевска Црна Гора*, 144, 154–155, 167, 171–173, 184–185, 187–191; *О ранијим шиптарским насељима*, 174–177; Ј. Трифуноски, *Мухаџири из Србије из 1878. г. насељени у Македонији, Лесковачки зборник* 18 (1978), 204.

15.938 муслимана оба пола.³⁰ У Врањској кази, односно територији која се поклапала са Врањским округом и Прешевском казом заједно, живело је 1873. око 25.004 муслимана, што значи, да је, чак и ако се занемари природни прираштај, око 9.066 муслимана из некадашње Врањске казе нашло прибежиште у некој другој турској административној јединици ван казе Прешево. Мухацири, али не Албанци, већ муслимани из Босне и Херцеговине су Прешевску казу насељавани и 1909/1910. године, након анексије ових области од стране Аустро-Угарске. Поред села Трновац тада је формирано ново мухацирско насеље од 18 кућа на старом селишту Длга Бара, након чега је Трновац понео име Велики Трновац, а ново насеље Мали Трновац.³¹ Поред у поменуто ново село, босанско-херцеговачки мухацири су насељени и у Прешево, у бројности од чак 100 кућа, док је 9 кућа насељено у село Рељан.³² Дакле, мухацирска струја 1909–1910. је увећала за 127 број муслиманских кућа у Прешевској кази.

* * *

За реконструисање кретања броја становништва Прешевске казе у периоду 1881–1912, као и за утврђивање етничке и конфесионалне структуре њене популације у истом периоду, располаже се са неколико различитих извора. За број православног становништва користан извор су епархијалници Скопске митрополије, под коју је спадао Прешевски протопресвитерат, за године 1899. и 1912. годину.³³ Као неку врсту епархијалника треба посматрати и попис српских домова који је за потребе српског Министарства иностраних дела спровела патријаршијска Скопска митрополија 1902. године.³⁴ Поред три поменута епархијалника, постоје и два податка о броју православних кућа у протопресвитерату, за 1910. годину, и вероватно за прве године 20. века. Епархијалник из 1899. даје број од 3.677 православних кућа у Прешевском пресвитерату, док попис из 1902. подиже тај број на 4.378. Јован Хаџивасиљевић, донео је, изостављајући датирање, податак о укупно 4.677 православне куће у Прешевској кази, наглашавајући да бројеви потичу из епархијалника.³⁵ До броја од 5.034 куће у кази, односно протопресви-

³⁰ Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009, 259. (=Српско-албански односи)

³¹ Трифуноски даје број од 28 мухацирских кућа у Малом Трновцу, док статистика из 1912. даје 18 кућа. Поверење је покложено савременом извору. *Врањска коџлина*, 47–48; АС, КС, Ф.61, Статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912.

³² АС, КС, Ф. 61, Статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912.

³³ *Балканска њишања*, 422–423; АС, КС, Ф.61, Епархијалник Скопљанске епархије 1912. године.

³⁴ АС, МИД, ППО 1902, ред 190.

35 *Јужна Сџара Србија*, 128.

терату, дошао је Милош Јагодић на основу података које је дао Јован Цвијић о броју православног сеоског становништва у Приштинском санцаку 1910. године.³⁶ По епархијалнику из 1912. у протопресвитерату је било 4.578 православних кућа.³⁷

Будући да је бројчани податак Хаџивасиљевића сувише хронолошки неодређен, а податак до кога је Јагодић дошао на основу Цвијића, преувеличан услед нетачности извора на основу кога је настао, анализираће се бројеви из епархијалника за 1899, 1902. и 1912. годину. Пре него што се пређе на анализу конкретних епархијалника, треба нагласити да епархијалници нису најпоузданији извор за историјску демографију. Наиме, парохијско свештенство се трудило да умањи број кућа у својој парохији, јер је зависно од броја кућа предавало црквену мирију митрополитима. Митрополити су се са друге стране трудили да приликом састављања спискова за сопствену употребу увећају број који су им приказивали свештеници, како би спречили умањење прихода, док су се у односу са Цариградском патријаршијом трудили да умање број домова, како би платили мањи порез Патријаршији. У контексту борбе Срба и Бугара у Старој Србији крајем 19. и почетком 20. века, мотиви за мењање бројева у пописима су се променили, те је патријаршијским митрополитима и српској дипломатији било у интересу да увећају број патријаршијских, то јест, српских кућа у овој области. Према томе пре сваке анализе треба имати на уму да су бројеви у епархијалницима резултат борбе парохијских свештеника да умање број домова пред митрополитом и митрополита да увећају бројеве пред представницима српске дипломатије и српске дипломатије да прикаже увећан број пред европским јавним мњењем.³⁸

Поред стартне проблематичности бројева, епархијалници који доносе број кућа Прешевског пресвитерата не представљају спискове српских кућа Прешевске казе, већ спискове православних кућа, у које су поред српских уписиване и куће православних Цигана, те се бројеви које они дају не могу узети као бројеви кућа српске етничке групе. Уз то, у Прешевски пресвитерат спадала су и три села која су административно спадала у Кумановску казу: Себрат, Љаник и Узово, те су куће свих ових села или само куће неких села ушле у збир свих епархијалника, изузев оног из 1902. који пружа бројеве кућа по казама, а не по епархијама. Епархијалник из 1899. даје само број кућа по парохијама, али не и по селима, међутим, могуће је одузети број кућа поменути три села из коначног збира. По подацима Скопске митрополије из 1902. Себрат је имао 23, Љаник 14, а Узово 12 кућа, док је у попису из 1902–1903. скопског конзулата број кућа у три наведена села забележен

³⁶ За начин добијања броја видети: *Српско–албански односи*, 280–281.

³⁷ АС, КС, Ф. 61, Епархијалник Скопљанске епархије 1912. године.

³⁸ Урош Шешум, О броју Срба у Јужној Старој Србији 1903–1908, *Вардарски зборник* 10 (2015), 146–147.

у мањем износу: 25, седам и три.³⁹ Према томе, да би се добио тачнији број православних кућа у Прешевској кази 1899. треба одузети 49, односно 35 кућа из збира кућа у Прешевском протопресвитерату. Тај број би се након одузимања кућа у три села кретао између 3.629 и 3.642. У Епархијалнику из 1912. за сваку парохију је наведено колико села сачињава, са бројем кућа у селима, те су наведени подаци и за Себрат и Љаник, али не и Узово, које је из неког разлога изостављено. Када се из збира од 4.578 куће одузме 21 себратска и седам љаничких, добија се износ од 4.550 православних кућа у кази.

Табела 1: Процена броја православних кућа у Прешевској кази и протопресвитерату.⁴⁰

Година	Број православних кућа у Прешевском презвитерату	Број православних кућа у Прешевској кази
1899.	3.677	3.629–3.642
1902.	4.378	4.329
1912.	4.578	4.550

Из збира православних кућа у кази готово је немогуће прецизно издвојити број православних циганских кућа. На основу бележака у статистици народности Прешевске казе по домовима са почетка 1912. види се да је православних Цигана било само у Прешеву и селу Куштици. По поменутој статистици у Прешеву су Цигани, те, али и претходних година чинили целокупну православну популацију од 25 кућа, док је од укупно 63 православне куће у селу Куштици, 20 било циганских.⁴¹ У епархијалнику Скопске митрополије из исте године, у Прешеву је пописано 25 православних кућа, док је у Куштици пописано 43 куће укупно. Чини се да куштички Цигани из неког разлога нису пописани у епархијалнику, те у циљу добијања броја српских кућа у кази од збирног броја православних домова треба одузети куће прешевских Цигана. Број српских кућа по тој рачуници би износио 4.525 у 1912. години. У попису из 1902. у Прешеву је пописано 30, а у Куштици 41 православна кућа, што упућује да су куштички Цигани изостављени

³⁹ АС, МИД, ППО 1902, ред 190; АС, МИД, ППО, 1905, ред 20. У попису из 1902. ова три села смештена су у Кумановску казу, док су у попису 1902–1903. Узово и Љаник стављени у Прешевску, а Себрат у Кумановску казу. Иначе се попис из 1902–1903. често датира у 1905. годину, јер су тада бројеви стављени у табеле у српском Министарству иностраних дела. Међутим, на основу тога што се у њему као српска не наводе села у Кумановској и Кривоаланачкој кази, која су напустила Егзархију и прешла на Патријаршију од почетка 1903, свакако доноси стање из 1902–1903. те је тако и датиран у овом раду.

⁴⁰ Број кућа у протопресвитерату добијен је додавањем кућа у три села кумановске казе која су била под духовном влашћу прешевског проте.

⁴¹ АС, КС, Ф.61, Статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912.

и из овог пописа. Након одузимања циганских прешевских кућа из збира православних, број српских кућа Прешевске казе у 1902. износио би 4.299. Применом истог попступка на 1899. добијени број српских кућа у кази кретао би се између 3.599 и 3.612.⁴² Није немогуће да је у статистици из 1912. изостављена напомена о етничком пореклу, те се добијени бројеви морају посматрати као покушај реконструкције, на основу бројева из епархијалника, а никако као екзактни бројеви. Процена броја Срба може се извршити множењем броја кућа са просечним бројем чланова српског сеоског домаћинства, који је у Прешевској кази износио девет.⁴³

Табела 2: Бројеви српских кућа и српског становништва у Прешевској кази 1899-1912. добијени на основу епархијалника:

Година	Број српских кућа у Прешевској кази	Број Срба у Прешевској кази
1899.	3.599-3.612	32.391-32.508
1902.	4.299	38.691
1912.	4.525	40.725

За број популације Прешевске казе уопште, дакле православних и муслимана, Срба, Цигана, Албанаца и Турака, крајем 19. века и непосредно пре ослобођења, доступна су три извора. Резултати турског пописа из 1881, попис домова становништва по вери, на територији која се углавном поклапа са границама Скопске митрополије из 1902-1903, и статистика домова Прешевске казе по народности, који је саставио почетком 1912. године управитељ српских прешевских школа Захарије М. Ђурић. По попису из 1881. у кази је живело 26.047 православних и 15.938 муслиманских становника, или 62% православних и 38% муслиманских житеља.⁴⁴ По попису 1902-1903. у 117 села унетих у статистику казе Прешево било је 2.849 кућа муслимана, рачунајући ту и муслиманске Цигане, те 4.263 православних кућа заједно са православним циганским кућама и седам, односно три куће, у селима Љанику и Узову, која су спадала у Кумановску казу.⁴⁵ Дакле, по овим попису, у Прешевској кази је било 4.253 православне и 2.849 кућа муслимана, свега 7.102 куће.

⁴² АС, КС, Ф. 61, статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912, Исто, Епархијалник Скопљанске епархије 1912. године; АС, МИД, ППО 1902, ред 190; *Балканска ишијања*, 422-423.

⁴³ *Српско-албански односи*, 271.

⁴⁴ *Исто*, 262.

⁴⁵ Што се тиче Цигана, једина белешка која се односи на њих, стављена је код села Кончуља, где је наведено да има 40 кућа муслиманских Цигана. АС, МИД, ППО, 1905, ред 20.

Статистика из 1912. је најпрецизнија и најпрегледнија. У њој је пописано 8.354 кућа по народностима у 125 насеља Прешевске казе и селима Себрату и Узову Кумановске казе. Када се одбију 21 кућа у Себрату и две у Узову, у кази је по овој статистици било свега 8.331 кућа. У Прешевској кази је пописано укупно 4.598 православних кућа, од чега је 25 кућа чинило групу православних Цигана у Прешеву и 20 у Куштици, док су две куће биле Грка механџија у селу Жбевац. Одузимања грчких и циганских кућа из броја православних, број српских кућа износио би 4.551 кућу. Муслиманско становништво, које су чинили Албанци, Турци, босанско-херцеговачки муслимани мухаџири и муслимански Цигани, насељавало је укупно 3.725 кућа. Поред православних и муслимана, у кази су живели и Јевреју, у шест кућа у Бујановцу и две у Биљачи. Циганских кућа у кази је било укупно 388, од чега је 45 отпадало на православне, а 343 на муслиманске вернике ове етничке групе. Када се изузму куће муслиманских Цигана, муслиманску групу чинило је 3.382 куће Албанаца, Турака и босанско-херцеговачких мухаџира. Кућа ових последњих било је, као што је речено свега 127. Изузимајући 150 турских кућа у Биљачи и 127 мухаџирских босанско-херцеговачких, осталих 3.105 кућа биле су албанске.⁴⁶

Табела 3: Верска структура становништва Прешевске казе на основу статистика српског конзулата у Скопљу:⁴⁷

Година	Православних кућа	%	Муслиманских кућа	%	Укупно	%
1902/1903.	4253	60	2.849	40	7.102	100
1912.	4598	55	3.725	45	8.331	100

Табела 4: Процена броја и структуре становништва Прешевске казе на основу статистика српског конзулата у Скопљу:⁴⁸

Година	Православних житеља	%	Муслиманских житеља	%	Укупно	%
1902/1903	38.277	60	25.641	40	63.918	100
1912	41.382	55	33.525	45	74.907	100

⁴⁶ Састављач статистике је из неког разлога под Турке, изузимајући турски живаљ Биљаче изгледа убележио све куће мухаџира у Прешевској кази, албанаца из 1878-1879. и босанско-херцеговачких муслимана из 1909-1910, иако је врло мали број њих припадао турској етничкој групи, те је у статистици збир турских домова дошао до 1219 кућа. АС, КС, Ф. 61, статистика села Прешевске казе Захарија Ђурића, управитеља српских прешевских школа 12/25. 1. 1912.

⁴⁷ Ради прегледности нису унети у табелу 8 јеврејских кућа, односно 0,096 %.

⁴⁸ Исто.

Муслимански Цигани чинили су 4% укупног броја кућа у кази, те би њихово издвајање из муслиманске скупине спустио проценат кућа Албанаца, Турака и мухаџира из Босне и Херцеговине на 41%, док одузимање малог броја православних циганских кућа не би умањио проценат српских кућа, те би он био идентичан проценту православних од 55 %.

Разлике у броју муслиманских кућа у конзулатским статистикама из 1902/1903. и 1912. не потичу из раста броја кућа, већ из разлике у броју муслиманских села унетих у две статистике, великих разлика у броју кућа у насељима која су унета у оба статистике и игнорисања популације муслиманских Цигана у статистици из 1902/1903. године. Наиме, за разлику од статистике из 1912, у оној из 1902/1903. унета су албанска села Чар и Ђеринце (?) са 40 и 12 кућа. Насупрот статистици из 1902/1903. она из 1912. садржи албанска села Суарно, Зарбинце, Илинце, Курбалију, Машинце (Мурашевац?) и Сејанце са укупно 166 албанских и четири циганске куће. Такође, познија статистика бележи и албанске мухаџирске куће у Боровцу и Крајмировцу, али не и у Левосоју. Разлике у броју кућа по селима у две статистике су јако велике; док она из 1912. бележи, на пример, у селу Самољици 100, она из 1902/1903 у истом селу бележи само 55 кућа; у селу Велики Трновац статистика из 1902/1903. ставља 400 кућа насељених Албанцима, а она из 1912. бележи у селу свега 200 албанских и 50 циганских домова. Уопште, ретка су муслиманска села у којима је разлика у броју кућа мања од неколико десетина. Статистика из 1902/1903. у погледу муслиманских Цигана доноси само податак о 40 њихових кућа у селу Кончуљу, док статистика из 1912. доноси број од 343 куће Цигана муслимана у целој кази. Дакле, „пораст“ од 876 муслиманских кућа у периоду 1902/1903–1912. који се очитава поређењем две статистике никако не треба узимати као последицу прираштаја и усељавања, са изузетком 227 кућа босанско-херцеговачких муслимана, већ искључиво као последицу мањкавости статистика. Треба нагласити и да су статистике из 1902/1903. и 1912. изоставиле неколико потпуно албанских села, свакако село Бугариње (данас Славујевац), на граници са Кумановском казом које је имало око 54 куће пред ослобођење.⁴⁹ Није немогуће, да су изостављена и потпуно албанска села Рамно Бучје, Госпођинце и Ново Село Ашанско, која се наводе као насеља Прешевске казе у салнамама Косовског вилајета 1896. и 1900, али је исто тако могуће да су након последње године прикључена Гњиланској кази.⁵⁰

Као што је у досадашњем излагању приказано, број православних кућа у списковима Скопске митрополије и српског конзулата нису подударани. Подаци у списковима за 1902. и 1902/1903. различити су за готово

⁴⁹ По Јовану Хаџивасиљевићу Ново Село Ашан је спадало у Прешевску казу и имало је 21 кућу. *Јужна Сџара Србија*, 133.

⁵⁰ Skender Rizaj, *Moderna osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839-1912)*, *Врањски гласник* 7 (1971), 103.

свако насеље, тако на пример, по епархијском попису из 1902 у Прешеву је било 30, у Раковцу 50 и у Лопардинцу 60 православних кућа, док је у попису конзулата из 1902/1903 у првом месту било 40, у другом 53 и трећем 70 кућа. У једном списку нека села имају више, док у другом та иста села имају мање кућа, те је коначна сума разлике између два списка 76 кућа у корист митрополитског списка. У случају 1912. конзулатска статистика има 48 кућа више од епархијалника. Различити бројеви у суми две статистике не потичу толико од разлика у броју кућа по селима, будући да се бројеви кућа разликују у свега четири села, већ из тога што је за разлику од конзулатског списка у митрополитском списку изостављено цело село Паклиште и циганске куће у селу Куштици.

Година	Број православних кућа у епархијалнику	Број православних кућа по подацима конзулата
1902/1903	4.329	4.253
1912	4.550	4.598
Пораст броја православних кућа	221	345

Упркос разликама у подацима у списковима православних кућа митрополије и конзулата, евидентан је пораст броја кућа православног, односно српског становништва. По митрополијским подацима, између 1902/1903. и 1912. број православних кућа је порастао за око 221, а по конзулатским за око 345 кућа, односно, апсолутно увећање кретало се између 5, 1 и 8, 1%.⁵¹ док се годишњи пораст кретао између 0, 5 и 0, 8%.⁵² Према овим подацима, број српских кућа растао је за око 22, односно, за око 34-35 годишње. Ако се узме да је број чланова породице износио просечно девет, пораст православног, српског становништва 1902–1912 би се кретао између 1.984 и 3.186 или за око 198, односно 319 нових житеља годишње.⁵³

⁵¹ Поређењем процене броја кућа по епархијалницима за 1899. и 1902. годину, излази да је само у трогодишњем периоду на крају 19. века број православних кућа порастао за између 687 и 700. Оволики пораст броја кућа није вероватан, те ће пре бити да се радило о неисправности бројева из 1899. односно приказивању знатно мање суме кућа него што их је заиста било.

⁵² Годишњи пораст православног, српског становништва у Прешевској кази, следствено и апсолутно увећање, блиско је проценту раста православног српског становништва у Приштинском санџаку и Пећком санџаку, изузимајући Пећку казу. *Српско-албански односи*, 282.

⁵³ Милош Јагодић је као изворе за процену апсолутног и годишњег увећања православног становништва Прешевске казе користио епархијалник из 1899. и број кућа у 1910. израчунат на основу података о броју кућа у Приштинском санџаку које је дао Јован Цвијић. Епархијалник из 1899. даје мањи број кућа од реалног, што се види

Без обзира на мањкавост података о броју муслиманских домова, односно муслиманског становништва, који се читавају на основу конзулатских статистика, очигледно је да је бројчани и процентуални међуоднос православних Срба спрам муслимана све до ослобођења Прешевске казе 1912. остао близак односу из 1881. године. Односно, да се упркос досељавањима мухаџира и константним исељавањима Срба у Србију однос православних и муслимана померио са 62:38 на око 55:45. Разлог приличне етничке отпорности Срба у Прешевској кази спрам албанског етничког продирања са запада и југа, лежи у карактеру турске управе у овој кази и деловању Српске четничке организације 1904–1912. године.

За разлику од других делова Косовског вилајета, у Прешевској кази су турске власти спроводиле закон и гониле муслиманске починиоце злочина над хришћанима, као и качачке групе, што је евидентно из статистике злочина муслимана над Србима у Косовском вилајету, у којој се у Прешевској кази нотира најмањи број насиља.⁵⁴ Формирање Српске четничке организације у српским селима само је додатно обесхрабрило албанске суседе да насилно иступају спрам Срба. Уз то што ју је од других области Косовског вилајета издвајала прилична сигурност живота и имовине православних, Прешевску казу је одликовао и сношљив систем дажбинских оптерећења. Декретом о реформама из 1896. године, одређено је да се у по једној кази европских вилајета десетак не издаје под закуп, већ да се убира непосредно од сељака, а на основу просечног трогодишњег уroda у сваком селу. У оквиру Косовског вилајета овај реформски експеримент примењиван је у Прешевској кази.⁵⁵

Исељавања Срба из ове казе, су услед наведеног, након 1879. чешће биле мотивисане економским разлозима, него албанским насиљем или турским пореским притиском, што су били главни мотиви за сеобу Срба исељеника из других делова Косовског вилајета. Негативан биланс исељавања је услед сигурности и малог пореза по свој прилици неутралисало усељавање Срба из других каза Приштинског и Скопског санџака.⁵⁶ Главна усељеничка област била је планинска микрообласт Пчиња, у којој није било албанског ни уопште муслиманског становништва и у којој се веома слабо осећало присуство турске власти. С тим у вези, тамо су се налазила и

на основу списка домова из 1902. и конзулског списка из 1902/1903, док рачуница на основу Цвијићевих података даје претерано увећан број кућа, у износу од 5.034. Коришћење претерано умањеног броја као полазног, а претераног као коначног, у недостатку других извора, дало је природно и увећане бројаве апсолутног и годишњег увећања, од 33, 6% апсолутног и 3% годишњег. *Српско-албански односи*, 282–283.

⁵⁴ *Истио*, 205

⁵⁵ *Иаио*, 174, 283.

⁵⁶ *Истио*, 283.

најмногoљуднија села, као Стајеваце које је 1912 имало чак од 251 кућу. Генерално гледано, Пчиња је представљала неку врсту популационог резервоара, јер је у њој прираштај био висок, представљала је усељеничку област, али се истовремено из ње константно одвијале сеобе у Србију и суседну албанско-српску област Моравицу.⁵⁷

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Архив Српске Академије наука и уметности, Фонд Јована Ристића (АСАНУ, ЈР)

Архив Србије: Просветно-политичко одељење (ППО) и Конзулат Краљевине Србије у Скопљу (КС).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, књ. 4-2, (1886–1887), приредио К. Џамбазовски, Београд 1986.

Јовановић Алекса, Врања и њено Поморавље, *Дело, листи за науку, књижевност и друштвени живот* 19 (1898), 259–280; Исто, 20 (1898), 25–53.

Поповић Л. Сретен, *Путовање по Новој Србији (1878 и 1880)*, Београд 1950. год.

Ракић Мита, Из Нове Србије, *Отаџбина*, књ. 5 (1880), 31–55, 498–507, 592–609.

Раји Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, Београд 1879. год.

Србија 1878. Документи, приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарџић, Београд 1978.

Српско-турски раји 1877/1878. и ослобођење крајева Југоисточне Србије, приредила Борислава Лилић, Пирот 1988.

⁵⁷ Јован Хаџивасиљевић истиче пример пчињског села Радовнице, које је за време ратова 1876-78. Спало на 60-70 кућа, да би до пред ослобођење имало 165 домова. Хаџивасиљевић иначе пориче икакво усељавање са стране у Пчињу, тврдећи да је пораст српског становништва Пчиње искључиво последица прираштаја, што је тешко вероватно. *Јужна Сџара Србија*, 63–64.

ЛИТЕРАТУРА:

Илић П. Никола, *Ослобођење Јужне Србије 1878–1878*, Београд 1977.

Јагодић Милош, *Насељавање Кнежевине Србије*, Београд 2004.

Исти, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009. год.

Исти, *The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878, Balkanologie, Revue d'études pluridisciplinaires*, v. 2-2 (1998), 1–21.

Милићевић Ђ. Милан, *Краљевина Србија*, Београд 1884.

Николић Риста, *Пољаница и Клисуре, антропогеографска истраживања*, Београд 1904.

Исти, *Ширење Арнаута у српске земље, Гласник Српског географског друштва* 3-3 (1914), 110–127.

Николић-Стојанчевић Видосава, *Лесковац и ослобођени његели Србије 1877–1878, етничке, демографске, социјално-економске и културне прилике*, Лесковац 1975.

Новаковић Стојан, *Балканска историја*, приредио М. Војводић, Београд 2000. год.

Rizaj Skender, *Moderna osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839-1912)*, *Vraњски гласник* 7 (1971), 95–111.

Трифуноски Јован, *Врањска котлина, антропогеографска истраживања*, књ. 2, Скопје 1963.

Исти, *Етнолошке белешке из Врањске котлине, Гласник Етнографског музеја у Београду* 20 (1957), 158–178.

Исти, *Кумановско-прешевска Црна Гора*, Београд 1951.

Исти, *Моравица*, Скопје 1948.

Исти, *Мухацири из Србије из 1878. г. насељени у Македонији, Лесковачки зборник* 18 (1978), 203–206.

Исти, *О арбанашком становништву Врањске котлине, Етнолошки преглед* 2 (1960), Београд 1960, 165–168.

Исти, *О ранијим шиптарским насељима у масарићкој котлини, Хрватски географски гласник*, 19, (1957), 174–177.

Исти, *Сурдулица (антропогеографске особине), Гласник Српског географског друштва* 36-2 (1956), Београд 1956, 81–91.

Хаџивасиљевић Јован, *Арнаутски покрети у 19. веку, покрет Арнаута за време српско турских ратова 1876., и 1877.-1878, Рајник, месечни војни лист*, књ. 59 (1905), 485–510, 638–668.

Исти, *Јужна Сјара Србија, историјска, етнографска и политичка истраживања, књига 2, Прешевска област*, Београд 1913.

Устанак Срба у Кумановској и Кривоаланачкој кази у 1878, *Брасиво* 11 (1906), 150–204.

Шешум Урош, О броју Срба у Јужној Старој Србији 1903–1908, *Вардарски зборник* 10 (2015), 143–170.

Исти, Утицај сеобе мухаџира на промену етничке и верске структуре насеља Северне Старе Србије (1878-1910), *Српске студије* 5 (2014), 79–135.

SUMMARY

Uroš ŠEŠUM

THE ETHNIC AND POPULATION PICTURE OF PREŠEVO KAZA 1903-1912.

The Preševo kaza was formed after the Berlin Congress in 1878 from the remains of the Vranje kaza which stayed under the authority of the Ottoman Empire; after its establishment, it was part of the Priština sandjak. Until 1912, the ethnic and religious image of many settlements and the overall ethnic picture had significantly changed in favor of the Muslims, at the expense of the Orthodox Serbs. Lists of settlements that were part of kaza found in the parishioners' lists, the internal censuses that were performed by Serbian teachers for the needs of the consulate, the Turkish official salnama and the works of Jovan Hadživasiljević differ from one another, and the number of inhabited places ranges from 116 to 134. The differences in these lists are a consequence of the different characterization of the village parts, which were sometimes referred to as a separate village, and sometimes not, but also due to the shift of the administrative boundaries towards the Gnjilane kaza. Some villages have been abandoned over time, and some, Muhajirian, re-established, too. As a border, the Preševo kaza was inhabited by the Muhajirians from Serbia in 1878-1883, mainly from Vranje and its surroundings, and in 1908-1910. by the Muslims from Bosnia and Herzegovina, which affected the increase of the number of Muslim population. On the other hand, the Serbian population was constantly moving to Serbia from 1878 to 1912. Though more densely populated than the rest of the kazas, primarily due to direct taking of the desetak, in the western and central part of the Preševo kaza, during the period from 1878 to 1912, the process of the increase in the Muslim, Albanian population was at the expense of the Serbian Orthodox population.

Key words: Old Serbia, Preševo, Preševo kaza, Albanians, Serbs, Muhajirian, demography, Kosovo vilayet.